

PIOTR EBERHARDT

MNIEJSZOŚCI NARODOWE W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Ewolucja przemian politycznych zachodzących w ciągu całego XX wieku we wschodniej części kontynentu europejskiego zmierzała do utworzenia państw narodowych. W rezultacie wydarzeń historycznych związanych z I i II wojną światową oraz rozpadem na przełomie lat 80. i 90. Związku Sowieckiego nastąpiły w Europie Środkowej i Wschodniej przeobrażenia geopolityczne. Zmierzały one w dużym stopniu do tego, aby ograniczenia etniczno-narodowe były zbieżne z granicami politycznymi. Dawało to większą gwarancję zapobieżenia konfliktom między poszczególnymi grupami etnicznymi różniącymi się narodowością, językiem czy religią oraz minimalizowało skalę problemu mniejszości narodowych. Można stwierdzić, że w ciągu całego XX wieku te tendencje, w sposób konsekwentny, zmierzały do utworzenia w Europie Środkowo-Wschodniej jednolitych narodowościowo organizmów państwowych. Idea ta była zgodna z aspiracjami żyjących tu kilkunastu narodów. Dotyczyło to zarówno narodów o długiej historii (np. Polaków czy Węgrów) jak i narodów, które uformowały się ostatecznie w końcu XIX wieku (np. Słowaków czy Białorusinów). W tej części Europy wytworzyło się specyficzne spojrzenie na kwestie państwa i narodu. Były one inaczej interpretowane niż w Europie Zachodniej. Prawie wszystkie narody żyjące w Europie Środkowo-Wschodniej były, przez dłuższy lub krótszy okres, pozbawione suwerenności państwowej. Naród i państwo były tam pojęciami rzadko pokrywającymi się. Wszystkie grupy etniczne tego regionu, w mniejszym lub większym stopniu, łączył etos oporu i walki przeciw zewnętrznemu zaborcy, różny co do formy, lecz jednolity w treści, akcentujący nadrzędność walki o cele narodowe. Konsekwencją tego nastawienia były postulaty zmierzające do utworzenia państw narodowych, grupujących wspólnoty etniczne, które łączył język bądź rzadziej religia. We wszystkich krajach tego regionu zmagaly się ze sobą — z różnym nasileniem i skutkiem, wpływy zachodniego i wschodniego chrześcijaństwa, łacińskiej i greckiej filozofii, rzymskiej i orientalnej koncepcji państwa, łaciny i języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. W wyniku tych różnych wpływów na wielu obszarach powstawały formacje mieszane, noszące znamiona tak Wschodu jak i Zachodu¹.

W ciągu całego okresu dziejowego występowały w tej części Europy nieustanne zmiany graniczne (P. R. Magocsi 1995). Brak stabilizacji wytworzył atmosferę tymczasowości i zagrożenia. Omawiany obszar w XIX wieku należał do strefy wpływów mocarstw zewnętrznych, głównie Rosji, Niemiec i Austrii, a częściowo także Turcji, które traktowały go jako potencjalny teren swej ekspansji. Po politycznym wyeliminowaniu Turcji, a następnie po I wojnie światowej — Austrii, nadal pozostawała silna Rosja oraz Niemcy. W rezultacie

¹ Problematyce narodowościowej Europy Środkowo-Wschodniej wyjaśniającej te złożone kwestie poświęcona jest obszerna książka autora (P. Eberhardt 1996).

II wojny światowej cała omawiana część kontynentu europejskiego znalazła się w strefie wpływów Związku Sowieckiego. Wśród mieszkańców tego regionu funkcjonowały utrwalone resentymenty, wynikające z obiektywnych uwarunkowań politycznych na które składały się okresy aneksji, okupacji lub represji. Obroną przed zagrożeniem był nasilający się nacjonalizm skierowany nie tylko przeciw zewnętrznym mocarstwom, lecz przede wszystkim wobec najbliższych sąsiadów różniących się językiem, religią lub kulturą. Sądzono powszechnie, że jedynie zmierzając do wykreowania państw narodowych, pozbawionych mniejszości etnicznych, spełni się oczekiwania mieszkańców i zagwarantuje się stabilizację polityczną i militarną (W. Balcerak 1974). Na konferencji paryskiej w Wersalu starano się dopasować granice nowopowstałych państw Europy Środkowo–Wschodniej do przebiegu rozgraniczeń etnicznych. Ze względu na wiele złożonych przyczyn nie było to możliwe do zrealizowania. Istniało wiele obszarów o zróżnicowanej strukturze narodowościowej, do których wysuwały roszczenia sąsiadujące państwa. nierozwiązany problem mniejszości narodowych zantagonizował w okresie międzywojennym stosunki między państwami Europy Środkowo–Wschodniej. Stało się to również pretekstem do ekspansji terytorialnej III Rzeszy Niemieckiej i bolszewickiej Rosji. Ta część Europy w latach II wojny światowej stała się miejscem kolejnych krwawych konfliktów o podłożu narodowościowym. Na konferencjach jałtańskiej, a zwłaszcza poczdamskiej, zwyciężyła koncepcja przeprowadzenia wielkich przesiedleń ludności mających na celu ujednoczenie etniczne państw Europy Środkowo–Wschodniej w ich nowych granicach politycznych. Pomimo że skala dokonanych przemieszczeń — zarówno dobrowolnych, jak i przymusowych — była bardzo duża, nie doprowadziła ona jednak do likwidacji mniejszości narodowych. W latach dominacji Związku Sowieckiego oraz istnienia systemu komunistycznego problem ten nie odgrywał istotnej roli politycznej. Na początku lat 90. w nowych warunkach ustrojowych powstały warunki sprzyjające ujawnieniu się aspiracji narodowych poszczególnych grup etnicznych żyjących poza granicami macierzystych państw. Przybrały one zróżnicowaną postać; od walki o równouprawnienie i prawo do kulturowania swojej odrębności po usiłowania dokonania weryfikacji dotychczasowych granic oraz próby usunięcia względnie eksterminacji najbliższych sąsiadów różniących się językiem czy pochodzeniem etnicznym.

Z tego względu wyjaśnienie tych zagadnień nabrało istotnego znaczenia nie tylko poznawczego, ale i politycznego. Przechodząc do studiów naukowych nad tzw. Europą Środkowo–Wschodnią badacz natrafia na duże trudności delimitacyjne. Dlatego też w literaturze przedmiotu można się spotkać z bardzo różną regionalizacją tej części Europy. Z jednej strony zależało to od narodowości badacza, który preferował poglądy zgodne z interesami własnego kraju, z drugiej zaś od jego profesji zawodowej. Inne kryteria delimitacyjne preferowali historycy, inne geografowie a jeszcze inne politolodzy. Destabilizacja granic politycznych nie ułatwiała tu zadania. Z tego względu pojęcie tzw. Europy Środkowo–Wschodniej było różnie w ciągu całego XX wieku rozumiane i interpretowane. Nie wnikając w tę, dość skomplikowaną i nie do końca rozwiązaną kwestię, należy przypomnieć, że uczeni okresu międzywojennego wykorzystujący kryteria polityczne zaliczali do tej części Europy państwa usytuowane między Związkiem Sowieckim a Niemcami. Ze względu na ich pomostowe położenie między Bałtykiem, Morzem Czarnym i Adriatykiem używano na przykład w Polsce pojęcia tzw. Międzymorza, które też było ujmowane w sposób zróżnicowany. Zazwyczaj zaliczano do tego specyficznego regionu europejskiego dziesięć istniejących wówczas państw, a mianowicie siedem państw powstałych po I wojnie światowej, tzn. Polskę, Czechosłowację, Węgry, Jugosławię, Litwę, Łotwę i Estonię. Dołączano następnie trzy państwa istniejące przed 1914 rokiem, to jest Bułgarię, Rumunię i Albanię.

Po przeobrażeniach wywołanych II wojną światową, kierując się przesłankami ustrojowymi i geopolitycznymi, do tzw. Europy Środkowo-Wschodniej włączano przeważnie wszystkie europejskie kraje socjalistyczne znajdujące się w strefie bezpośrednich lub pośrednich wpływów Związku Sowieckiego. Wliczano więc do niej osiem państw, a mianowicie Polskę, Niemiecką Republikę Demokratyczną, Czechosłowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię, Jugosławię i Albanie. W stosunku do okresu międzywojennego miały miejsce tak istotne zmiany geopolityczne, że zanikła możliwość dokonywania jakichkolwiek analiz porównawczych.

Wielkie przemiany historyczne związane z rozpadem Związku Sowieckiego, zjednoczeniem Niemiec oraz procesami dezintegracyjnymi występującymi na obszarze Jugosławii i Czechosłowacji diametralnie zmieniły obraz polityczny tej dużej części kontynentu europejskiego. Można stwierdzić, że po powstaniu suwerennej Ukrainy, Białorusi i Mołdawii, odzyskaniu niepodległości przez trzy państwa bałtyckie, rozpadzie Jugosławii i podziale Czechosłowacji zakończył się ostatecznie etap formowania się jednolitych państw narodowych. W bardzo krótkim okresie czasu powstało, obok istniejących pięciu państw, tzn. Polski, Węgier, Rumunii, Bułgarii i Albanii, trzynaście nowych jednostek politycznych, a mianowicie: Ukraina, Białoruś, Estonia, Łotwa, Litwa, Mołdawia, Czechy, Słowacja, Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, nowa Jugosławia oraz Macedonia. Dodatkowo należy wliczyć do tego zespołu państw obwód kaliningradzki należący do Federacji Rosyjskiej.

Wspomniane zmiany polityczne mogą stanowić podstawę do wyodrębnienia nowego zasięgu geograficznego państw Europy Środkowo-Wschodniej². Przyjmując formalne przesłanki polityczne jako podstawę procedury delimitacyjnej, należy zaznaczyć, że w stosunku do okresu przedwojennego i powojennego terytorium zajęte przez suwerenne państwa narodowe zwiększyło się po roku 1990 prawie dwukrotnie i objęło również obszary zaliczane dawniej do Europy Wschodniej (np. wschodnia Białoruś i Ukraina). Przy rozpatrywaniu kwestii narodowościowych w ujęciu statycznym, a nie dynamicznym, nie odgrywa to istotnej roli.

Zaliczając wybrane państwa do tzw. Europy Środkowo-Wschodniej trzeba zdawać sobie sprawę z dużej dowolności a nawet umowności takiego wyboru. O jego przyjęciu zdecydowała aktualna sytuacja geopolityczna. Chodziło bowiem o łączne ujęcie wszystkich państw położonych między Unią Europejską a kształtującą się na nowych podstawach Federacją Rosyjską. Wymienione państwa po zmianie ustroju stają przed koniecznością zbudowania suwerennego państwa narodowego. Muszą one rozwiązać, w sposób skuteczny, drażliwe kwestie mniejszości narodowych. W innym przypadku są skazane na stałą destabilizację. Pomimo, że skala problemu w państwach polietnicznych jest znacznie poważniejsza niż w krajach tradycyjnie monoetnicznych to jednak właściwe rozwiązanie problematyki mniejszości narodowościowej jest zadaniem niezmiernie doniosłym dla każdego kraju.

Na terytorium, które zostało objęte analizą merytoryczną jest łącznie 18 państw oraz eksklawa kaliningradzka. Ze względu na dużą liczbę jednostek zachodzi potrzeba uporządkowania i zestawienia ich w zespoły o podobnych warunkach geograficznych i uwarunkowaniach politycznych. W sposób umowny można wydzielić pięć odrębnych zespołów państw. Wyraźnie wyodrębnia się z punktu widzenia geograficznego i etnicznego zespół trzech państw bałtyckich oraz obwód kaliningradzki. Wiele łączy Polskę, Czechy i Słowację. Całą wschodnią część Europy Środkowo-Wschodniej obejmuje Ukraina i Białoruś. Te dwa słowiańskie kraje były poddane długoletniej rusyfikacji. W momencie uzyskania możliwości kierowania własnymi losami stoją przed nimi podobne zagrożenia. To przemawia za połączeniem ich w odrębny zespół. Podobnie uzasadnione jest połączenie Węgier, Rumunii i Mołdawii. Pomi-

² Zasięg wyznaczonego obszaru Europy Środkowo Wschodniej oraz stosunki narodowościowe na tym obszarze pokazano na załączonych mapach.

mo różnic kulturowych, które dzielą językowo ugryjskich, a wyznaniowo katolickich (bądź protestanckich) Węgrów od romańskich i prawosławnych Rumunów i Mołdawian, łączne potraktowanie problematyki narodowościowej trzech wymienionych państw ułatwi analizie i ocenę złożonej problematyki mniejszości narodowych.

Do rozpatrzenia pozostała południowa część Europy Środkowo–Wschodniej, składająca się z Bułgarii, Albanii i republik powstałych po rozpadzie dawnej Jugosławii. Państwa te leżą w jednym regionie geograficznym — na Półwyspie Bałkańskim. Z wyjątkiem Albanii są zamieszkałe przez bliskich sobie południowych Słowian, należących do jednej rodziny językowej. W ciągu wielu wieków historii wystąpiły tam wyraźne różnice religijne i kulturowe, które doprowadziły do wydzielenia się odrębnych narodów.

Przyjmując kolejno określone założenia geograficzne, demograficzne, etniczne podzieleno ostatecznie Europę Środkowo–Wschodnią na pięć odrębnych rejonów obejmujących:

- Kraje Bałtyckie (Litwę, Łotwę, Estonię i obwód kaliningradzki),
- Polskę, Czechy i Słowację,
- Białoruś i Ukrainę,
- Węgry, Rumunię i Mołdawię,
- Kraje Bałkańskie (Słowenię, Chorwację, nową Jugosławię czyli Serbię, Bośnię i Hercegowinę, Macedonię, Bułgarię i Albanie).

Przyjmując ten umowny i dość dyskusyjny podział wydaje się, że w sposób bardziej uporządkowany będzie można przedstawić problematykę narodowościową. Zwłaszcza istotne jest określenie liczebności i rozmieszczenia przestrzennego tych grup etnicznych, które mieszkają poza własnymi państwami narodowymi. Zbadanie tej kwestii wymaga przede wszystkim dokonania ścisłej analizy statystycznej. Bez precyzyjnej kwantyfikacji wszelkie oceny będą miały charakter dość dowolny i łatwy do podważenia. Ustalenie ścisłych danych statystycznych dotyczących stosunków narodowościowych zawsze było i jest zadaniem bardzo trudnym. Statystyka narodowościowa często służyła celom politycznym i była w różny sposób deformowana. Wyniki wszystkich spisów były oceniane krytycznie. Wymagają one dużej ostrożności interpretacyjnej. Niezależnie od rzetelności opracowań statystycznych pojęcie narodu czy też narodowości było określane niejednoznacznie. Na obszarach pogranicznych występują zbiorowości etniczne niezdecydowane co do swej przynależności narodowej, które można różnie zakwalifikować. Uzyskany wynik statystyczny jest więc jedynie przybliżeniem istniejącej rzeczywistości.

Nie wnikając w te trudne zagadnienia, należy zazwyczaj przyjmować oficjalne dane spisowe, które przy dokładniejszej analizie można ewentualnie weryfikować. Dane statystyczne dotyczące narodowości uzyskuje się z materiałów spisów powszechnych. Odbywają się one zazwyczaj co dziesięć lat. Ostatnie dane, którymi dysponujemy, odnoszą się do przełomu lat 80. i 90. Uległy one już pewnej dezaktualizacji. Niemniej stanowią jedyne źródło informacji.

Trzy państwa bałtyckie łącznie z obwodem kaliningradzkim należącym do Rosji — zajmują obszar o powierzchni 190,1 tys. km². Ostatni spis ludności zrealizowany jeszcze w Związku Sowieckim w 1989 roku wykazał, że to terytorium zamieszkiwało łącznie 8778,3 tys. osób. Struktura narodowościowa tego obszaru była bardzo zróżnicowana (Tabela 1.).

Na obszarze badanego regionu mieszkało: Litwinów — 2979,6 tys.³, Łotyszy — 1395,1 tys.⁴ oraz Estończyków — 966,6 tys.⁵ Łącznie na te trzy narody przypadało 5341,3 tys. osób. Do pozostałych grup narodowościowych można zaliczyć — 3437 tys. mieszkańców, czyli 39,2% ogółu ludności. Wśród tej ludności przeważali Rosjanie liczący łącznie 2408,4 tys.

³ Litwinów było na Litwie 2924,3 tys., na Łotwie — 34,6 tys., w Estonii — 2,6 tys. i w obwodzie kaliningradzkim — 18,1 tys.

⁴ Łotyszy było na Łotwie 1387,8 tys., w Estonii — 3,1 tys., na Litwie — 4,2 tys.

⁵ Estończyków było w Estonii 963,3 tys., na Łotwie — 3,3 tys.

Tabela 1. Mniejszości narodowe w Krajach Bałtyckich w 1989 roku.

Lp.	Państwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność rodzima*		Mniejszości narodowe					
					ogółem		w tym największe liczebnie		w tym druga z kolei	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Estonia	1 565,7	963,3	61,5	602,4	38,5	474,8 ¹⁾	30,3	48,3 ²⁾	3,1
2.	Łotwa	2 666,6	1 387,8	52,0	1 278,8	48,0	905,5 ³⁾	34,0	119,7 ⁴⁾	4,5
3.	Litwa	3 674,8	2 924,3	79,6	750,5	20,4	344,5 ⁵⁾	9,4	258,0 ⁶⁾	7,0
4.	obwód kaliningradzki	871,2	683,6	78,5	187,6	21,5	73,9 ⁷⁾	8,5	62,8 ⁸⁾	7,2
Ogółem		8 778,3	5 959,0	67,9	2 819,3	32,1	1 798,7	20,6	488,8	5,5

¹⁾ Rosjanie ²⁾ Ukraińcy ³⁾ Rosjanie ⁴⁾ Białorusini ⁵⁾ Rosjanie ⁶⁾ Polacy ⁷⁾ Białorusini ⁸⁾ Ukraińcy
 * Pojęcie „ludność rodzima” może być bardzo różnie rozumiane i interpretowane. W niniejszych wyliczeniach statystycznych w sposób jednoznaczny mówiąc o ludności „rodzimej”, myślimy o tej najważniejszej grupie etnicznej, która wytworzyła swoje państwo narodowe i u której istnieje pełna identyfikacja świadomościowa z własnym państwem.

Źródło: *Nacjonalny sostaw nasielienija SSSR. Pieriepis nasielienija 1989*, Moskwa 1991.

osób. Tak liczna mniejszość narodowości rosyjskiej powstała w rezultacie zasiedlania przez Rosjan obwodu kaliningradzkiego, który etnicznie stał się rosyjski oraz — uwarunkowanego względami politycznymi i ekonomicznymi — stałego powojennego napływu Rosjan do trzech krajów „bałtyckich”.

Sytuacja narodu litewskiego, a zwłaszcza łotewskiego i estońskiego, jest we własnym kraju trudna. Mają te trzy narody mały potencjał demograficzny, a niski przyrost naturalny nie rokuje zmian na lepsze. We wszystkich tych krajach znajduje się liczna mniejszość rosyjska. W dodatku Rosjanie zasiedlili najbardziej newralgiczne miejsca regionu (stolice krajów i ośrodki przemysłowe). W zaraniu swojej niepodległości Łotwa i Estonia mają dużą mniejszość narodową, która nie wiadomo czy będzie lojalna wobec nowo powstałego państwa. Masowy powrót Rosjan do ojczystego kraju jest mało prawdopodobny. Mniejszość rosyjska, a w zasadzie rosyjskojęzyczna, gdyż do niej należą przedstawiciele innych byłych narodów sowieckich, będzie elementem stałym. Do tej pory ludność napływowa była grupą uprzywilejowaną. Obecnie utraciła tę pozycję. Zmiana dotychczasowego statusu obywatelskiego, jak również wprowadzenie tam — jako języków urzędowych — języków rdzennej ludności wywołało u Rosjan zaniepokojenie, a następnie stało się powodem konfliktów wykorzystywanych przez władze Rosji jako element nacisku i destabilizacji. Ta uwaga nie dotyczy oczywiście sytuacji Rosjan w obwodzie kaliningradzkim, gdzie dominacja Rosjan i języka rosyjskiego jest przesądzona. Powstanie narodowej eksklawy rosyjskiej nad Bałtykiem jest jednak faktem doniosłym, zwłaszcza ze względów politycznych.

Pozostałe grupy etniczne nie odgrywają większej roli. Według analizowanego spisu sowieckiego piątą co do wielkości mniejszością byli Polacy liczący 325,4 tys.⁶⁾ Są oni skupieni we wschodniej Litwie, wokół stołecznego Wilna oraz w południowowschodniej części Łotwy (w Łatgali). Kolejne mniejszości to Ukraińcy i Białorusini, którzy stanowią ludność napływową, prze-

⁶⁾ Najwięcej Polaków było na Litwie — 258 tys., następnie na Łotwie — 60,4 tys., w Estonii — 3,8 tys. i w obwodzie kaliningradzkim — 3,2 tys.

strzennie bardzo rozproszoną. Ze względu na posługiwanie się językiem rosyjskim bliższe są im interesy Rosjan, niż dążenia narodów autochtonicznych. Wydarzeniem w skali historycznej było usunięcie w wyniku II wojny światowej ludności niemieckiej, która w ciągu wieków stanowiła na tym obszarze istotny czynnik gospodarczy i cywilizacyjny. Północna część Prus Wschodnich, stanowiąca obecnie obwód kaliningradzki, była do 1945 roku zamieszkała prawie wyłącznie przez Niemców. Eksterminacja w latach II wojny światowej ludności żydowskiej i odpływ ludności polskiej dopełniły ogromu zmian etnicznych. Skala przemian narodowościowych była więc olbrzymia i doprowadziła do tego, że obecnie jedynie mniejszość rosyjska, a szerzej — rosyjskojęzyczna, stanowi istotny problem warunkujący przyszłość trzech państw bałtyckich. Sytuacja narodu litewskiego jest korzystniejsza, gdyż mniejszości narodowe są mniej liczne. Natomiast mniejszość rosyjska na Łotwie i w Estonii będzie wpływała w dużym stopniu na losy tych dwóch krajów. Odzyskanie niepodległości i utworzenie państw narodowych stanowi oczywiście przesłankę do odrodzenia i umocnienia rodzimej tradycji i kultury. Trzy narody bałtyckie były przez wieki pod dominacją obcych nacji, a zdołały jednak zachować swoją odrębność. Odmienność językowa, wyznaniowa i kulturowa Estończyków, Łotyszy i Litwinów od ludności rosyjskojęzycznej stwarza szansę odbudowania i stworzenia trzech państw narodowych.

Obecne terytorium Polski, Republiki Czeskiej i Słowacji w ciągu XX wieku wielokrotnie zmieniało swoją przynależność polityczną. Obecne granice powstały po II wojnie światowej w rezultacie decyzji podjętych na Konferencjach Jałtańskiej i Poczdamskiej. Na tej ostatniej zwycięskie mocarstwa podjęły postanowienie o masowym wysiedleniu ludności niemieckiej. Miało to na celu ujednoczenie narodowościowe i ostateczne rozwiązanie kwestii licznej mniejszości niemieckiej. Eksterminacja przez Niemców ludności żydowskiej oraz wojenne i powojenne masowe ruchy migracyjne Polaków, Czechów, Słowaków, Ukraińców i Węgrów zmieniły obraz etniczny tej części Europy (J. B. Schechtman 1946).

W granicach analizowanych trzech państw liczących łącznie 440,6 tys. km² na początku lat 90. zamieszkiwało łącznie 53 994,5 tys. mieszkańców (Tabela 2.).

Trzy narody słowiańskie — Polacy, Czesi i Słowacy stanowią 96,6% ogółu ludności. Mniejszości narodowe (z wyjątkiem Węgrów na Słowacji) nie odgrywają większej roli. Granice polityczne są zazwyczaj zbieżne z rozgraniczeniami etnicznymi. Struktura narodowo-

Tabela 2. Mniejszości narodowe w Polsce, Czechach i Słowacji w 1991/1992.

Lp.	Państwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność rodzima*		Mniejszości narodowe					
					ogółem		w tym największe liczebnie		w tym druga z kolei	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Polska	38 418,0	37 486,0	97,6	932,0	2,4	350,0 ¹⁾	0,9	265,0 ²⁾	0,7
2.	Czechy	10 302,2	9 726,1	94,4	576,1	5,6	314,9 ³⁾	3,1	59,4 ⁴⁾	0,6
3.	Słowacja	5 274,3	4 519,4	85,7	754,9	14,3	567,3 ⁵⁾	10,8	75,8 ⁶⁾	1,4
Ogółem		53 994,5	51 731,5	95,8	2 263,0	4,2	1 232,2	2,3	400,2	0,7

¹⁾ Niemcy ²⁾ Ukraińcy ³⁾ Słowacy ⁴⁾ Polacy ⁵⁾ Węgrzy ⁶⁾ Cyganie

Źródło: Dla Polski: M. Hałuszko, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce*, w: *Spółeczeństwo otwarte*, Warszawa 1992.

Dla Czech i Słowacji: *Predležne výsledky sčítání lidu, domov a bytov 3 Marcu 1991 r. České a Slovenské federativnej republiky*, Praha 1992.

ściowa jest stabilna i nie zagraża konfliktami na tle etnicznym. Zwłaszcza dotyczy to Polski i Czech. Rozpatrywany region, historycznie rzecz ujmując, był stale targany konfliktami etnicznymi. Obecnie zmierza do unifikacji narodowościowej. Konsekwencje przeobrażeń, jakie dokonały się w ciągu XX wieku mają istotne konsekwencje polityczne. Terytorium to stało się bezpieczne. Nie grożą mu tendencje odśrodkowe, mogące zachwiać stabilnością tej części Europy. Możliwe zadrażnienia na styku słowacko-węgierskim o zasięgu lokalnym, nie mogą oddziaływać w sposób znaczący na europejski układ geopolityczny. Nieliczne mniejszości narodowe (Niemcy, Ukraińcy, Białorusini) nie stanowią zagrożenia dla istniejącego porządku politycznego. Stabilizacja etniczna w ramach państw narodowych jest elementem pozytywnym, umożliwiającym zacieśnienie wzajemnych stosunków między Polską, Czechami i Słowacją.

Największą mniejszością narodową w Polsce są Niemcy, których liczba według danych szacunkowych wynosi 350 tys. (niektóre dane niemieckie odnotowują liczbę Niemców w granicach 700 tys.). Zamieszkują oni w rejonie Opola. Była to ludność etnicznie polska, która w wyniku dość skomplikowanych procesów narodowościowych zaczęła zmieniać swoje preferencje narodowościowe i organizować się w latach ostatnich jako mniejszość niemiecka w Polsce. Kolejnymi mniejszościami narodowościowymi w Polsce są rozproszeni po kraju Ukraińcy oraz zamieszkali na południowo-wschód od Białegostoku — Białorusini.

Ostatni spis ludności przeprowadzony w Federacji Czeskiej wykazał Czechów w liczbie — 8363,8 tys. oraz Morawian — 1362,3 tys. Uwzględniając fakt, że różnice między Czechami a Morawianami są raczej różnicami regionalnymi, a nie narodowościowymi, można te dwie grupy uznać za jeden naród. Największą mniejszością narodowościową w Czechach są rozproszeni Słowacy oraz mniej liczni ale za to skupieni na Śląsku Cieszyńskim — Polacy.

Poważnym problemem dla Słowacji jest kwestia stosunków ze skoncentrowaną na południu kraju liczną i dobrze zorganizowaną mniejszością węgierską. Według ostatniego spisu liczy ona 567,3 tys. mieszkańców. Mimo kurczenia się węgierskiego obszaru etnicznego, a nawet osłabienia jego zwartości przestrzennej, ciągle wzdłuż południowej granicy Słowacji istnieje pas terytorium, na którym dominuje ludność węgierska wrogo nastawiona do państwowości słowackiej (K. Kocsis, E. Kocsis-Hodosi 1995).

Całą wschodnią część rozpatrywanego regionu środkowo-europejskiego zajmują dwa państwa wschodnio-słowiańskie: Ukraina i Białoruś. Obejmują one razem 811,3 tys. km² i są zamieszkane, według ostatniego sowieckiego spisu ludności, przez 61,6 mln mieszkańców, z których na Ukraińców i Białorusinów przypada 45,3 mln osób (Tabela 3.).

Tabela 3. Mniejszości narodowe na Ukrainie i Białorusi w 1989 roku.

Lp.	Państwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność rodzima *		Mniejszości narodowe					
					ogółem		w tym największe liczebnie		w tym druga z kolei	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Ukraina	51 452,0	37 419,1	72,7	14 032,9	27,3	11 355,6 ¹⁾	22,1	486,3 ²⁾	0,9
2.	Białoruś	10 151,8	7 904,6	77,9	2 247,2	22,1	1 342,1 ³⁾	13,2	417,7 ⁴⁾	4,1
Ogółem		61 603,8	45 323,7	73,6	16 280,1	26,4	12 697,7	20,6	904,0	1,5

¹⁾ Rosjanie ²⁾ Żydzi ³⁾ Rosjanie ⁴⁾ Polacy

Źródło: *Nacjonalny sostaw nasielenija SSSR. Pieriepis nasielenija 1989*, Moskwa 1991.

Ukraina i Białoruś, które jednocześnie odzyskały niepodległość, mimo wielu różnic wynikających z położenia lub wielkości, mają podobne problemy demograficzno-etniczne. Interesujący jest — taki sam w obu krajach — przestrzenny rozkład pewnych specyficznych cech demograficznych, uwarunkowany podobną przeszłością historyczną. Otóż w miarę przesuwania się ku wschodowi trwalsze są wpływy rosyjskie i bardziej ugruntowane są ich następstwa w świadomości, języku i kulturze narodowej.

Potencjał demograficzny analizowanego regionu jest znaczny. Cechuje go jednolitość etniczna, gdyż ponad 96% mieszkańców stanowi ludność słowiańska, ale jest to monolityczność pozorna. Sytuację zakłóca olbrzymia mniejszość rosyjska, licząca łącznie 12 697,7 tys. mieszkańców, nastawiona wrogo, względnie obojętnie do uformowanych dwóch nowych państw narodowych: Ukrainy i Białorusi. W wyniku zmian politycznych ostatnich lat społeczność rosyjska, żyjąca tradycyjnie w obu krajach, zmieniła swój status polityczny, przechodząc do roli mniejszości narodowej. Praktycznie sprawa jest bardziej skomplikowana, a wiąże się z powszechnością języka rosyjskiego, który nadal jest językiem wspólnym dla zdecydowanej większości mieszkańców tego dużego regionu. Statystyka narodowościowa w ujęciu statycznym nie oddaje w pełni procesów etnicznych, które zachodziły w okresie sowieckim na Ukrainie oraz na Białorusi. W miarę upływu lat malał udział Białorusinów i Ukraińców uznających swoje języki narodowe jako języki ojczyste. W sposób systematyczny wzrastał udział tzw. rosyjskojęzycznych Białorusinów i Ukraińców.

Dane ogólnokrajowe są wypadkową dość dużych różnic w układzie regionalnym. Na przykład w zachodniej części Ukrainy, która do II wojny światowej była w granicach Polski, Czechosłowacji i Rumunii, zachowała się silna ukraińska świadomość oraz język narodowy. Bardziej złożona jest sytuacja na tzw. Prawobrzeżu, leżącym po zachodniej stronie Dniepru, który do Rosji włączono dopiero pod koniec XVIII wieku. Te tereny podlegały mniejszej presji rasyfikacyjnej. Natomiast cała wschodnia Ukraina (np. Donbas) oraz większa część południowej (np. Odessa lub Krym) zamieszkała jest w dużym stopniu przez etnicznych Rosjan oraz Ukraińców posługujących się językiem rosyjskim, oderwanych od kultury ukraińskiej. Te duże terytorialnie obszary mogą stać się obiektem sporów oraz konfrontacji. Można tu podać jako przykład problem przynależności Krymu, który jest punktem zapalnym w stosunkach rosyjsko-ukraińskich.

Bardziej jednoznaczne warunki uformowały się na Białorusi. W następstwie długoletnich i intensywnych procesów rasyfikacyjnych ukształtowała się sytuacja wskazująca na zagrożenie istnienia narodu białoruskiego jako odrębnej grupy narodowej, zdolnej utrzymać własne narodowe państwo. Wielu obserwatorów zwraca uwagę na możliwość zaniku języka białoruskiego. Ostatnie wydarzenia polityczne wskazują na umacnianie się tendencji w kierunku znacznego ograniczenia państwowości białoruskiej i ponownego włączenia Białorusi do Rosji.

Pozostałe mniejszości narodowe (poza Rosjanami), które zamieszkują Ukrainę i Białoruś nie stanowią poważniejszego problemu. Zwłaszcza dotyczy to Ukrainy. Dwie grupy etniczne, które odgrywały w długoletniej historii tego kraju dużą rolę, tzn. Polacy i Żydzi, obecnie są nieliczne i rozproszone. Na terenach przygranicznych Ukrainy skupiają się Rumuni, Węgrzy i Bułgarzy. Natomiast na zachodniej Białorusi, a przede wszystkim na pograniczu litewsko-białoruskim utrzymała się mniejszość polska. Pomimo że uległa ona językowej rasyfikacji, względnie białorutynizacji, zachowuje swoją polską świadomość narodową oraz wyznanie rzymskokatolickie.

Zupełnie inną specyfiką demograficzno-etniczną odznaczają się trzy, a w zasadzie dwa narody Europy Środkowo-Wschodniej, tzn. Węgrzy oraz Rumuni z bliskimi im kulturowo Mołdawianami. W tych trzech suwerennych państwach liczących łącznie 364,2 tys. km² skupia się ponad 37,5 mln mieszkańców (Tabela 4.).

Tabela 4. Mniejszości narodowe na Węgrzech, w Rumunii i w Mołdawii w 1989/1992 r.

Lp.	Państwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność rodzima*		Mniejszości narodowe					
					ogółem		w tym największe liczebnie		w tym druga z kolei	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Węgry	10 374,8	10 172,5	98,0	202,3	2,0	50,0 ¹⁾	0,5	37,5 ²⁾	0,4
2.	Rumunia	22 810,0	20 408,5	89,5	2 401,5	10,5	1 624,9 ³⁾	7,1	401,0 ⁴⁾	1,8
3.	Mołdawia	4 335,4	2 794,7	64,5	1 540,7	35,5	600,4 ⁵⁾	13,8	562,1 ⁶⁾	13,0
Ogółem		37 520,2	33 375,7	88,9	4 144,5	11,1	2 275,3	6,1	1 000,6	2,7

¹⁾ Żydzi ²⁾ Niemcy ³⁾ Węgrzy ⁴⁾ Cyganie ⁵⁾ Ukraińcy ⁶⁾ Rosjanie

Źródło: Dla Węgier: *A Népeség anyanyelv és nemek szerint 1900–1990*, Budapest 1993.

Dla Rumunii: *Recensământul populației și al. Locuintelor din 7 ianuarie 1992*, Bucarești 1993.

Dla Mołdawii: *Nacjonalny sostav naselenija SSSR. Pieriepis Naselenija 1989*, Moskwa 1991.

Przedstawione dane demograficzne ukazujące liczebność mniejszości narodowych nie oddają w pełni istniejącej rzeczywistości, która jest niezmiernie złożona a w aspekcie politycznym konfliktowa. Zwłaszcza uwidacznia się to przy wnikaniu w problematykę regionalną. Analizowany obszar w XX wieku ulegał nieustannym zmianom granicznym. Do II wojny światowej cały ten region był stale wstrząsany konfliktami o charakterze etnicznym (M. Waldenberg 1992). Po narzuceniu dominacji Związku Sowieckiego i wprowadzeniu ustroju komunistycznego zapanowało w tym względzie uspokojenie. Powszechnie uważano, że konflikty etniczne są już mniej istotne i przebrzmiały. To przekonanie trwało do przełomu lat 80. i 90. Od tego czasu mamy do czynienia z uaktywnieniem tendencji nacjonalistycznych i odrodzeniem się starych animozji narodowościowych (*Nationalism* 1993). Dotyczy to przede wszystkim stosunków węgiersko-rumuńskich. Ustalona po I wojnie światowej w rezultacie traktatu w Trianon granica rumuńsko-węgierska nie satysfakcjonowała aspiracji węgierskich. W rezultacie postanowień traktatowych duża mniejszość węgierska znalazła się poza granicami Węgier. Według spisu rumuńskiego z 1992 r. mniejszość węgierska w Rumunii liczy 1624,9 tys. Zamieszkuje ona tradycyjnie wschodnią część Siedmiogrodu oraz przygraniczne tereny wokół Oradei oraz Timisoary (K. Kocsis 1992). Mniejszość węgierska stale domaga się odtworzenia Autonomicznego Regionu Węgierskiego. Rządowe ugrupowania rumuńskie zdecydowanie się temu przeciwstawiają, podejrzewając w tym postulat dążność Węgier do oderwania tego regionu od Rumunii. Stanowi to źródło nieustannych zadrążeń między Budapesztem a Bukaresztem. Inne mniejszości żyjące w Rumunii nie odgrywają istotnej roli politycznej. Liczna i dobrze zorganizowana mniejszość niemiecka ulega samoistnej likwidacji poprzez stałą emigrację do Niemiec. Ocaleni z wojny Żydzi też w znacznym stopniu wyjechali do Izraela, Europy Zachodniej, względnie Stanów Zjednoczonych. Zagadnienie stosunkowo licznych Cyganów ma bardziej charakter społeczny niż polityczny.

W rezultacie rozpadu Związku Sowieckiego powstała suwerenna Republika Mołdawska, która stanęła od początku przed trudnymi do rozwiązania kwestiami narodowościowymi. Zasadniczy problem wynikał z powstałego dylematu, który do tej pory nie został definitywnie rozstrzygnięty. Czy istnieje odrębny naród mołdawski, czy też stanowi część narodu rumuńskiego. Nowe państwo przyjęło alfabet łaćniński, język i symbolikę rumuńską. Nie-

mniej ukształtował się równocześnie lokalny patriotyzm mołdawski. Odnotowało to referendum, w którym zdecydowana większość Mołdawian opowiedziała się za niepodległą Mołdawią, a przeciw wspólnocie z Rumunią. W kraju znajdują się dwie liczne mniejszości narodowe: Ukraińcy i Rosjanie. Skupiają się one głównie we wschodniej części kraju na tzw. Zadniestrzu. W momencie ogłoszenia niepodległości secesjoniści zamieszkali po wschodniej stronie Dniestru proklamowali powołanie Republiki Naddniestrzańskiej. Władze w Kiszyniowie nie uznały tego aktu bezprawia. Stało się to początkiem konfliktu, który do tej pory nie został w zasadzie zakończony. Na dodatek niewielki rejon Mołdawii zamieszany przez Gagauzów (tureckojęzyczna grupa etniczna wyznania prawosławnego) ogłosił „niepodległość”. W tej sytuacji władze centralne utraciły w pewnym okresie kontrolę nad kolejną częścią kraju — Gagauzją. Z podanych informacji wynika, że jedynie jednolitym narodościowo Węgrom nie grożą konflikty etniczne. Natomiast zadrażnienia o podłożu etnicznym mogą w przyszłości zagrażać stabilizacji Rumunii i Mołdawii.

Sytuacja narodowościowa na Bałkanach była powodem licznych wojen, które rozprzerzyły się nie tylko na cały Półwysep Bałkański, lecz ogarnęły również sąsiednie państwa europejskie. Z tego względu rozpatrzenie kwestii liczebności i rozmieszczenia, w tej części Europy, różnorodnych mniejszości etnicznych jest zadaniem ważnym nie tylko z punktu wi-

Tabela 5. Mniejszości narodowe na Półwyspie Bałkańskim w 1989/1992 r.

Lp.	Państwa	Ludność ogółem w tys.	Ludność rodzima*		Mniejszości narodowe					
					ogółem		w tym największe liczebnie		w tym druga z kolei	
					w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1.	Słowenia	1 966,0	1 727,0	87,8	239,0	12,2	54,2 ¹⁾	2,8	47,9 ²⁾	2,4
2.	Chorwacja	4 784,3	3 736,4	78,1	1 047,9	21,9	581,7 ³⁾	12,2	106,0 ⁴⁾	2,2
3.	Bośnia i Hercegowina	4 366,0	1 905,0	43,6	2 461,0	56,4	1 364,0 ⁵⁾	31,2	752,0 ⁶⁾	17,2
4.	Jugosławia	10 394,0	6 504,0	62,5	3 890,0	37,5	1 714,8 ⁷⁾	16,5	519,8 ⁸⁾	5,0
5.	Macedonia	2 038,9	1 314,3	64,6	724,6	35,4	429,6 ⁹⁾	21,0	97,4 ¹⁰⁾	4,8
6.	Bułgaria	8 997,4	7 674,8	85,3	1 322,6	14,7	764,8 ¹¹⁾	8,5	233,9 ¹²⁾	2,6
7.	Albania	3 182,4	3 117,6	97,9	64,8	2,1	58,8 ¹³⁾	1,9	4,7 ¹⁴⁾	0,2
	Ogółem	35 729,0	25 979,1	72,7	9 749,9	27,3	4 967,9	13,9	1 761,7	4,9

¹⁾ Chorwaci ²⁾ Serbowie ³⁾ Serbowie ⁴⁾ Jugosłowianie ⁵⁾ Serbowie ⁶⁾ Chorwaci ⁷⁾ Albańczycy

⁸⁾ Czarnogócy ⁹⁾ Albańczycy ¹⁰⁾ Turcy ¹¹⁾ Turcy ¹²⁾ Cyganie ¹³⁾ Grecy ¹⁴⁾ Macedończycy

* W republice Bośni i Hercegowiny do ludności rodzimej należą trzy narody: Muzułmanie, Serbowie i Chorwaci. W niniejszej statystyce w sposób dość dyskusyjny do grupy mniejszościowej zakwalifikowano Serbów i Chorwatów.

Źródło: Dla Słowenii: *Statistični Letopis Republike Slovenije 1992*, Lubljana 1993.

Dla Chorwacji: *Statistički Ljetopis 1993. Stanovništvo Prema Nacionalnom Sostavu*, Zagreb 1993.

Dla Serbii: *Statistički Godišnjak Jugoslavije 1993*, Beograd 1993.

Dla Bośni i Hercegowiny oraz Macedonii: *Britannica Book of Year 1993*, Chicago 1993; *The Statesman's Year Book 1993–1993*, Londyn 1993; *Calendar Atlante de Agostini*, Novara 1994.

Dla Bułgarii: *Britannica Book of de Year 1991*, Londyn 1991.

Dla Albanii: *Vjetari Statistakor I. R. P. S. Te Shqipërise 1990*, Tirana 1990.

dzenia poznawczego. Problematyka ta jest niezmiernie skomplikowana, więc w tak krótkim opracowaniu nie można jej w pełni przedstawić, a tym bardziej zinterpretować. Jedynie można zwrócić uwagę na najważniejsze kwestie, których konsekwencje mogą być wyjątkowo brzemiennie dla przyszłości Półwyspu Bałkańskiego. Na wyodrębnionym obszarze, na początku lat 90., na powierzchni 395,6 tys. km² znajdowało się 35 729 tys. mieszkańców różniących się narodowością, językiem i religią. Według przyjętych kryteriów można przyjąć, że 9749,9 tys. osób mieszkało poza granicami tzw. własnego państwa narodowego (Tabela 5.).

Na całym tym dużym terytorium, będącym do lat 90. w trzech, a następnie po rozpadzie Jugosławii w granicach siedmiu jednostek państwowych, jedynie w dwóch istnieje wyraźny układ monoetniczny i mniejszości narodowe odgrywają niewielką rolę (Słowenia i Albania). Natomiast w czterech krajach mniejszości etniczne są bardzo liczne. Występuje tu wyraźna właściwość polegająca na tym, że im większy był udział w danym kraju mniejszości, tym trudniej było utrzymać stabilność polityczną. Władze każdego z tych państw, zdając sobie sprawę, że obce etniczne grupy cechują się nielojalnością, poddawały je uciskowi, względnie przymusowej asymilacji. Zazwyczaj takie działania stymulowały jedynie wzajemne antagonizmy.

Największą rolę we współczesnej historii Półwyspu Bałkańskiego odegrała rywalizacja serbsko-chorwacka, dwóch narodów tak bliskich sobie etnicznie. Jest ona dziedzictwem skomplikowanej przeszłości. Na początku XX wieku był krótki okres, kiedy wydawało się, że powstanie jeden naród. Wspólnota państwowa w ramach Jugosławii nie zdołała jednak zatrzeć istniejących różnic między Serbami i Chorwatami. Rozpad Jugosławii zapoczątkował wojnę, która zakończyła się wielkimi przesiedleniami ludności zmierzającymi do likwidacji wzajemnych mniejszości narodowych. Sprawę komplikował fakt, że pogranicza zmieniały swoją przynależność polityczną. Istotną przesłanką umożliwiającą wyjaśnienie potencjalnego zakresu konfliktów jest wyznaczenie obszarów polietnicznych. Najbardziej skomplikowana sytuacja występuje w Bośni i Hercegowinie zamieszkaną przez trzy odrębne społeczności, które łączy wspólny język, a rozdziela religia. Wyznanie jest elementem tak istotnym i jednoznacznym, że zazwyczaj na tych terenach determinuje świadomość narodową. Utworzenie po wojnie wieloetnicznej Republiki Bośni i Hercegowiny miało na celu stworzenie strefy buforowej między Serbami a Chorwatami, która uniemożliwiłaby zbudowanie hegemonistycznej Serbii, względnie Chorwacji. Koncepcja ta w chwili rozpadu Jugosławii poniosła porażkę i zakończyła się bratobójczymi walkami, w których wzięli udział przedstawiciele wszystkich trzech narodów.

Na rozległych pograniczach usytuowanych między poszczególnymi grupami etnicznymi (chorwacko-serbskim, serbsko-albańskim, muzułmańsko-serbskim itd.) istnieją duże terytorialne obszary mieszane narodowościowo (P. R. Magocsi 1995). Rozgraniczenia etniczne nie mają charakteru linearnego, lecz tworzą szerokie pasy, w których mieszka — często w tych samych wsiach — ludność różniąca się religią, a kultywująca inne tradycje narodowe.

Można sądzić, że najtrudniejszym problemem współczesnych Bałkanów jest optymalne rozwiązanie kwestii albańskiej. W południowej części Jugosławii, którą jest Kosowo zdecydowanie dominuje ludność albańska. Stało się to powodem konfliktu militarnego wywołanego przez Serbów zmierzających do usunięcia Albańczyków ze swoich stron ojczyстых. Interwencja zbrojna NATO pod hasłem obrony Albańczyków doprowadziła do umiędzynarodowienia konfliktu i przyniosła brzemiennie konsekwencje polityczne. Z kolei nastąpił exodus Serbów. Bez względu na końcowy rezultat tych wydarzeń antagonizm serbsko-albański będzie elementem stałym. Ludność albańska będzie domagała się odebranej autonomii, a w przyszłości nawet może wystąpić z żądaniem stworzenia własnego państwa narodowego, względnie

zjednoczenia z pobliską Albanią. W zachodniej części Macedonii także skupia się ludność albańska, wśród której również pojawiają się hasła o tendencjach odśrodkowych. Ludność albańska odznacza się bardzo wysoką dynamiką demograficzną. Niespełna czterdzieści lat temu liczyła ona nieco ponad 2 mln mieszkańców, obecnie Albańczyków jest ponad 5 mln. Ekspansja demograficzna tego prężnego narodu przyniosła istotne reperkusje geopolityczne.

Pomimo że najbardziej stabilna sytuacja występuje w Bułgarii, to również problem miejscowych Turków nie doczekał się właściwego rozwiązania. Jedyna tradycyjna mniejszość narodowa, która traci na znaczeniu, to Węgrzy mieszkający w Wojwodinie. Do I wojny światowej w prowincji tej dominowała ludność węgierska. Obecnie Węgrzy stanowią tam sukcesywnie malejącą mniejszość narodową (K. Kocsis, E. Kocsis–Hodosi 1995).

Na początku XX wieku przeważająca część Europy Środkowo–Wschodniej była w granicach mocarstw zewnętrznych. Obecnie funkcjonuje tu kilkanaście suwerennych narodowych państw. Procesy narodotwórcze, stanowiące zarówno wynik obiektywnych tendencji, jak i zjawisk przypadkowych lub żywiołowych, zostały zakończone sukcesem. Ostatecznie wygrała koncepcja państwa narodowego. Pomimo różnorodnych usiłowań nie udało się jednak stworzyć państw jednolitych etnicznie. Na terytorium dzisiejszej Estonii, Łotwy, Litwy, obwodu kaliningradzkiego, Polski, Czech, Słowacji, Ukrainy, Białorusi, Węgier, Rumunii, Mołdawii, Słowenii, Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Jugosławii, Macedonii, Bułgarii i Albanii liczącym łącznie 2090,8 tys. km² zamieszkuje blisko 200 mln osób (dokładnie 197 416,2 tys.). Wśród nich do tzw. mniejszości narodowych należy, według zastosowanych w opracowaniu kryteriów — 35 256,8 tys. osób. Stanowi to 17,8% ogółu ludności. Wynika z tego wyliczenia, że jest bardzo liczna zbiorowość demograficzna, która mając obywatelstwo danego kraju, nie utożsamia się z narodem tworzącym to państwo. Często ludzie ci są z tego powodu traktowani jako obywatele drugiej kategorii. Skala problemu jest więc niebagatelna i przybiera zróżnicowaną postać w poszczególnych częściach tego dużego obszaru geograficznego położonego między Estonią i Albanią (R. Crampton and B. Crampton 1997). Przedstawiają ten zróżnicowany obraz w ujęciu przestrzennym dwie załączone do tekstu mapy. Pierwsza z nich pokazuje sytuację w części północnej, a druga w krajach usytuowanych w części południowej omawianego rejonu.

Analiza empiryczna ujawniła, że obok państw jednolitych narodowościowo, takich jak Węgry (98% ludności utożsamia się z narodowością węgierską) czy Polska (97,6%), istnieją takie, w których udział mniejszości narodowych jest bardzo wysoki. Można tu wymienić, pomijając nietypową sytuację występującą w Bośni i Hercegowinie, na przykład Łotwę (48% ogółu ludności należy do mniejszości), Estonię (38,5%), Jugosławię (37,5%), Mołdawię (35,4%).

Największą mniejszością narodową w liczbach absolutnych są Rosjanie, których łącznie jest 15 579,6 tys. Pod względem liczebności stanowią czwartą grupę narodową na rozpatrywanym terytorium (po Ukraińcach, Polakach i Rumunach). Rozmieszczeni są we wschodniej części analizowanego terytorium, które należało uprzednio do Związku Sowieckiego.

Istotną rolę odgrywa mniejszość węgierska koncentrująca się tradycyjnie w Rumunii, Słowacji i Jugosławii. Liczy ona, według danych spisowych, których wiarygodność kwestionują Węgrzy — 2548 tys. osób. Inne problemy geopolityczne wiążą się z diasporą albańską. Albańscy mieszkający poza granicami własnego państwa liczą 2095,2 tys. Nie wnikając w wyliczenia statystyczne, należy zaznaczyć, że istnieją znaczne obszary, w których dominują mniejszości narodowe. Problematyka ta ma więc wymiar nie tylko liczbowy, ale i terytorialny. Była ona bardzo zmienna w czasie. Można tu przypomnieć, że w wyniku holocaustu nastąpił w zasadzie koniec wielowiekowej obecności Żydów na ziemiach Europy Środkowo-

Wschodniej (R. Hilberg 1981). Społeczności żydowskie, bardzo liczne i zróżnicowane pod względem kultury i zamożności, były trwałym elementem życia w tym regionie. Obok Żydów typu zachodniego (np. w Czechach lub na Węgrzech) istnieli Żydzi wschodni, bardziej tradycyjni, żyjący w większej izolacji od otoczenia. Zarówno jedni jak i drudzy zostali, z rąk naziistów w latach II wojny światowej, prawie całkowicie unicestwieni. Podobnie uległa zanikowi wielka diaspora niemiecka, która wytworzyła się w krajach Europy Środkowo-Wschodniej przez stulecia, a została usunięta poprzez masowe przesiedlenia powojenne oraz poprzez stopniową emigrację do Niemiec.

Zaprezentowane rozważania na temat kwestii narodowościowych wykazały, że były one uwarunkowane skomplikowanymi procesami politycznymi, społecznymi i demograficznymi. Głównym postulatem narodów żyjących w tej części Europy była niepodległość lub autonomia (W. Balcerak 1974). Dążyły one, zazwyczaj drogą militarnych zmagania, do scalenia swoich narodowych terytoriów w jednolite jednostki polityczne. Wydarzenia ostatnich lat, związane z upadkiem systemu komunistycznego i transformacją ustrojową, ponownie destabilizowały sytuację tej części Europy. W systemie sowieckim narody mniejsze były pozbawione atrybutów suwerenności. W momencie zmiany sytuacji powstały tam zazwyczaj tendencje do zrekompensowania krzywd kosztem jeszcze słabszych grup etnicznych. Uzyskanie wolności politycznej jest sprawiedliwością dziejową. Nie można jednak zapominać, że odzyskana wolność może przynieść możliwość powstania nowych niesprawiedliwości oraz walki o nową dominację.

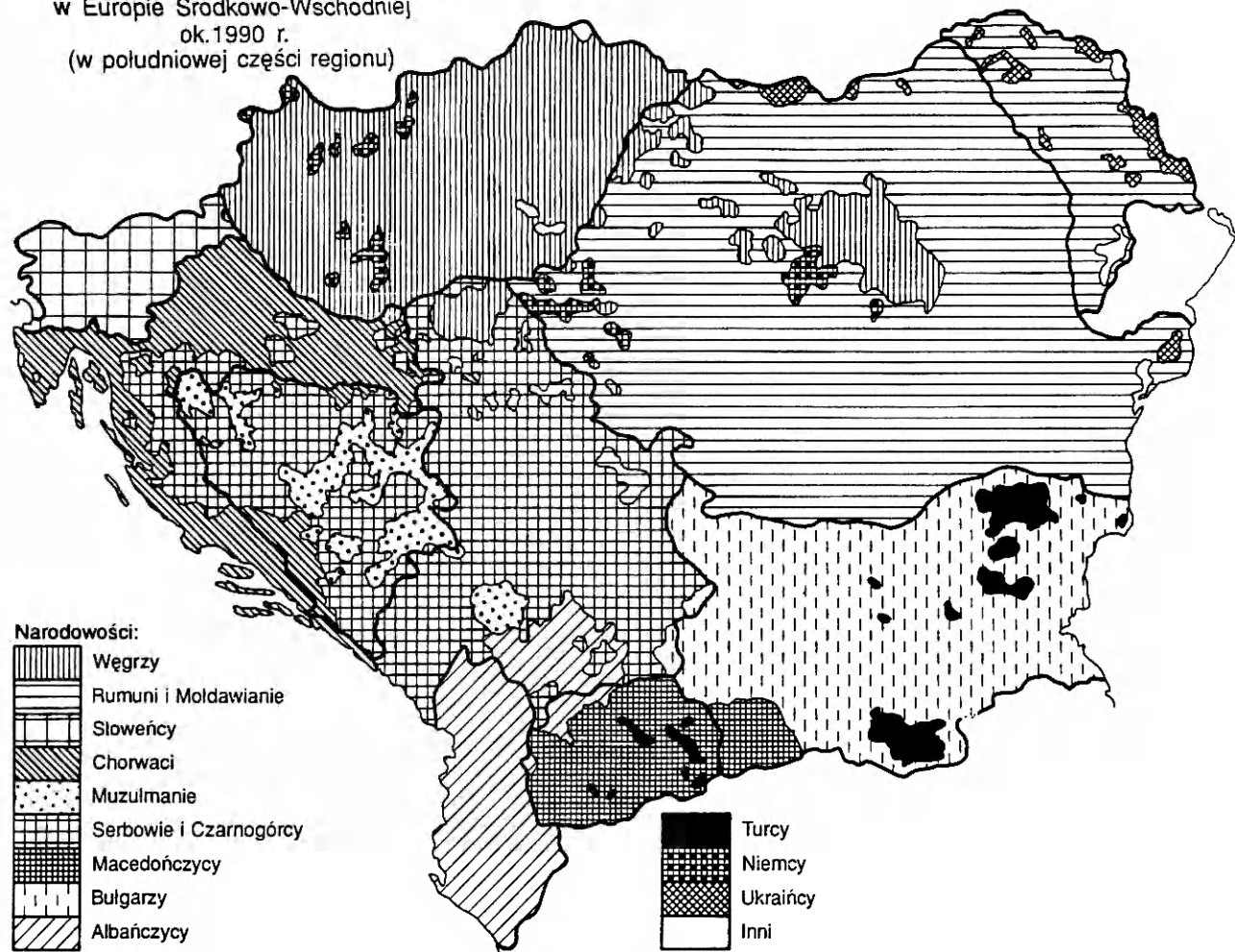
Społeczności Europy Środkowo-Wschodniej, wolne od narzuconej ideologii oraz sowieckiej hegemonii, do tej pory nie są w stanie wyzwolić się z niszczących je animozji i wrogości. Przedłużające się trudności gospodarcze i pogłębiające się frustracje społeczne mogą zawsze wywołać posłuch dla tych ideologii i tych populistycznych przywódców, którzy winą za trudne warunki bytu będą obarczać współobywateli innej narodowości, języka czy wyznania. Mniejszości narodowe stają się wtedy ofiarą prześladowań. Trudno przewidzieć, co przyniesie bliższa, a tym bardziej dalsza przyszłość. Można mieć nadzieję, że ewolucja stosunków politycznych na całym kontynencie europejskim będzie zmierzała, w sposób konsekwentny, do stworzenia społeczeństw otwartych i tolerancyjnych, w których tendencje wrogości do swoich najbliższych sąsiadów będą stopniowo zamierały. Kiedy to się spełni — zależy od trudnych do przewidzenia wydarzeń politycznych oraz tempa i kierunku przeobrażeń ekonomicznych, społecznych i demograficznych.

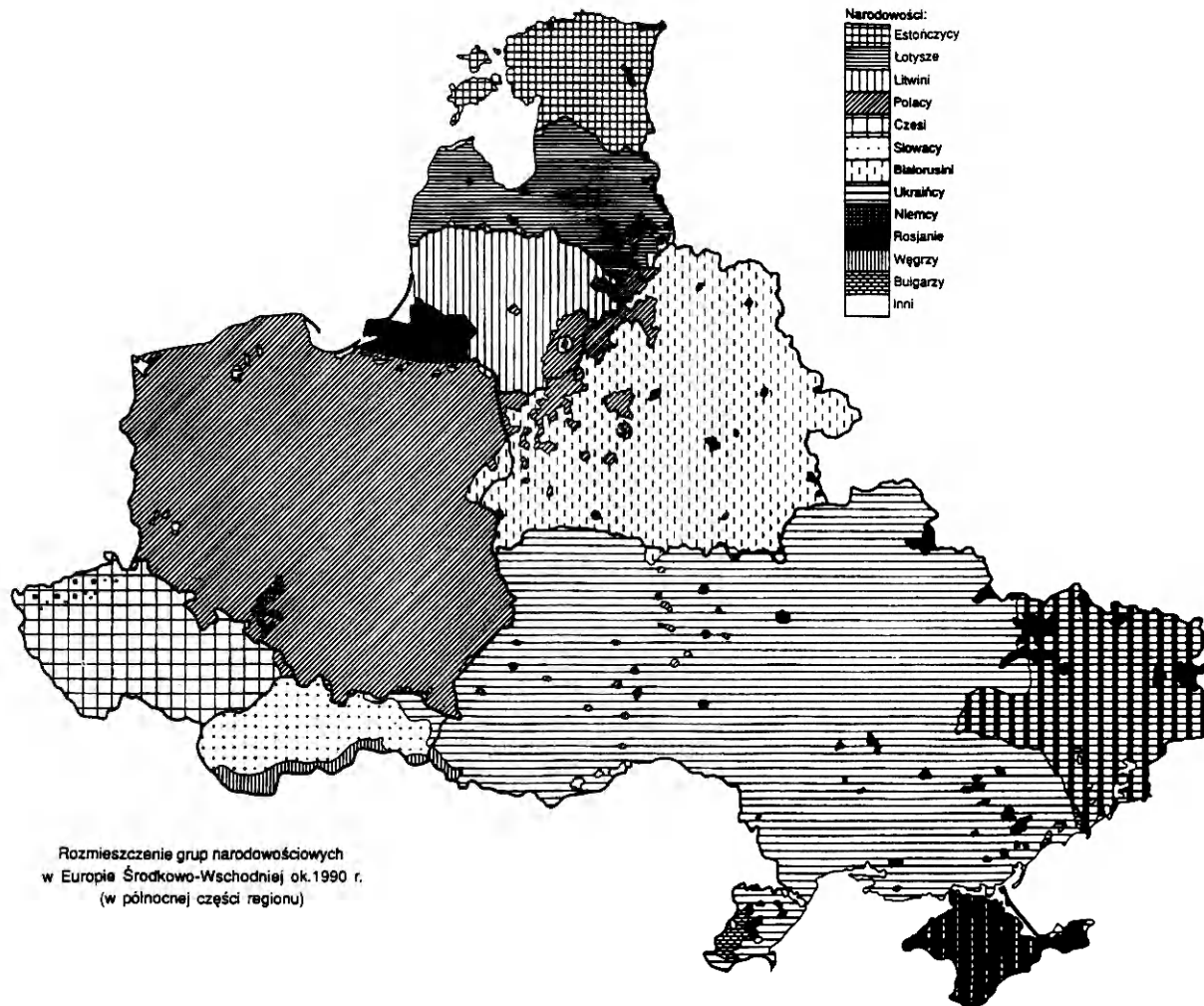
Bibliografia

- Balcerak W., *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1974.
- Bohmann A., *Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa. Menschen und Grenzen*, Bd. Köln 1969.
- Crampton R. and Crampton B., *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*, London, New York 1997.
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996.
- Hartl. H., *Nationalitätenprobleme im heutigen Südosteuropa*, München 1973.
- Hilberg R., *The Destruction of the European Jews*, York 1981.
- Hilgemann W., *Atlas zur deutschen Zeitgeschichte 1918–1968*, München 1984.

- Kocsis K., *Changing ethnic, religious and political patters in the Carpatho–Balkan area (A Geographic approach)*, „Studies in Geography in Hungary”, 27, Budapest 1992.
- Kocsis K., Kocsic–Hodosi E., *Hungarian minorities in the Carpathian Basin*, Toronto–Buffalo 1995.
- Magocsi P. R., *Historical Atlas of East Central Europe*, Toronto 1995.
- Nation and politics in the Soviet successor states*, edited by I. Bremmer and R. Tavas, Cambridge (Massachusetts) 1993.
- Nationalism in Eastern Europe*, edited by P. F. Sugar and I. Lederer, Washington (DC) 1993.
- Nationalitätenprobleme in der Sowjetunion und Osteuropa*, red. G. Brunner und B. Meissner, Köln 1982.
- Rothschild J., *Return to Diversity: a political history of East Central Europe since World War II*, New York 1989.
- Schechtman J. B., *European Population Transfers 1939–1945*, New York 1946.
- Sugar P. F., *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara (California)–Oxford (England) 1980.
- Suppan A., Heuberger V., *Perspektiven des Nationalismus in Mittel-, Ost- und Südosteuropa*, „Österreichische Osthefte”, Vol. 33.2., Wien 1991.
- Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Srodkowo–Wschodniej*, Warszawa 1992.
- Wandycz P. S., *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, London–New York 1992.
- Zernack K., *Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte*, München 1977.

Rozmieszczenie grup narodowościowych
w Europie Środkowo-Wschodniej
ok. 1990 r.
(w południowej części regionu)

Rozmieszczenie grup narodowościowych
w Europie Środkowo-Wschodniej ok.1990 r.
(w północnej części regionu)